

УДК 94 (477. 83): 058. 232. 6

Олександр Гаврилюк

НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х РОКІВ: ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ, КУЛЬТУРА ТА ДУХОВНІСТЬ

Стаття висвітлює зміни, що відбулися в соціальній та культурно-духовній сферах населення Західного Полісся впродовж чотирьох повоєнних десятиліть. Звернена увага на суперечливий характер процесів, що мали тут місце. Зроблено висновок про наявність певних здобутків та системних упущень у соціальному житті. Підкреслено, що для виховання населення в комуністичному дусі влада широко використовувала загальноосвітню школу, на діяльності якої відображалися негативні риси тоталітарної системи. Показано згубний вплив на психологію населення боротьби радянської держави з релігією та церквою.

Ключові слова: Західне Полісся, життєвий рівень, культура, духовність, тоталітарна система.

Актуальність досліджуваної проблеми полягає у тому, що можливості ґрунтовного й неупередженого вивчення історії в умовах незалежної України сприяють тому, що у середовищі вітчизняних учених значно посилилось зацікавлення проблемами соціального, культурного та духовного життя української нації у другій половині ХХ ст. Детальна увага звертається на період радянської тоталітарної системи, зокрема, на особливості її впливу в зазначених суспільних сферах. Адже цим пояснюється чимало сучасних негараздів у нашій державі.

Новизна наукової публікації полягає у тому, що на тлі загалом досліджених явищ соціальної, культурної та духовної політики радянської влади в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1980-х років залишається ще чимало невивчених проблем, насамперед регіонального характеру. До них можна віднести питання добробуту, культури та духовності населення Західного Полісся. Цим терміном окреслюється український регіон, що займає північні та центральні райони сучасних Волинської та Рівненської областей. Дослідження буденного життя мешканців цих територій в означений період, суперечливих аспектів політики тодішньої влади щодо нього дасть змогу сьогодні не припускати минулих помилок, сприяти вдосконаленню діяльності органів влади незалежної України щодо виведення сучасного українського соціуму з кризового стану.

Мета наукової статті полягає у дослідженні життєвого рівня, культури та духовності населення Західного Полісся у другій половині 1940-х – першій половині 1980-х рр.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичні та культурно-освітні процеси, що відбулися в Західному Поліссі упродовж досліджуваного періоду.

Предмет дослідження – аналіз життєвого рівня, культури та духовності населення Західного Полісся у другій половині 1940-х – першій половині 1980-х рр.

Якщо оцінювати рівень історіографічного вивчення проблеми, то значна частка досліджень припадає на радянський період. Типовими науковими роботами, у яких життя населення Західного Полісся подавалося, звичайно, тільки у позитивному спектрі, можуть слугувати колективні роботи [5–8], окремі монографії узагальнюючого характеру [10]. З'явилися й більш критичні дослідження сучасних українських авторів, у яких вказаному регіонові не відводиться спеціального місця [1; 9; 12; 15]. Тому існує потреба висвітлення й аналізу проблем буття населення Західного Полісся в умовах радянської тоталітарної системи, складних і суперечливих процесів, що мали тоді місце в його соціальній, культурній та духовній сферах.

Друга половина 1940-х – перша половина 1980-х років ознаменувалися непростими процесами і змінами у сфері повсякденного буття населення регіону. У повоєнний період житлові та побутові умови мешканців поліської зони Волині й Рівненщини залишилися досить складними. Через нестачу житла, спаленого окупантами або зруйнованого у ході воєнних дій, люди нерідко проживали у землянках, перенаселених, однак не завжди пристосованих для нормального життя приміщеннях, бараках. Не вистачало найнеобхіднішого: взуття, одягу, продовольства, речей повсякденного побуту. Для виживання частина робітництва і службовців у містах і містечках регіону нерідко змушені були заводити невеличке підсобне господарство, позаяк заробітна плата не давала змоги забезпечити харчуванням членів сім'ї.

Додаткових труднощів їм завдавало зростання цін на продукти, зумовлене скасуванням у 1947 році карткової системи розподілу. Досить болісною при скромних прибутках населення була грошова реформа 1947 року. Особливо відчутних втрат зазнало селянство та сільська інтелігенція, яким – в умовах відсутності на селі банківських установ та зосередженні грошей для зберігання вдома – обмін здійснювався з розрахунку 1:10.

Чимало проблем потрібно було вирішувати у сфері медичного обслуговування, що у регіоні створювалася фактично заново, однак швидко розширювалася. Необхідно віддати належне лікарям і середньому медичному персоналові, який представляли спочатку головним чином приїжджі кадри з Наддніпрянської України, інших республік СРСР, за їх самовідданий внесок у лікування і підтримання життєдіяльності місцевого населення, подолання таких захворювань та загроз епідемії як, висипний тиф, дизентерія, трахома, туберкульоз та інші. Ще одним вагомим чинником, який зміцнював авторитет радянської системи охорони здоров'я й опосередковано впливав на зростання у поліщуків довіря до нової влади, був безкоштовний характер надання медичних послуг. Однак не варто забувати, що значній частині селянства регіону, особливо у віддалених селах, не кажучи вже про хутори, якісне медичне обслуговування на початках залишалося недоступним.

Упродовж другої половини 1940-х – на початку 1950-х років у Західному Поліссі здійснювалися перші кроки щодо налагодження торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування. Ці заходи набули широкого розмаху в середині 1950–1960-х років у контексті суттєвих змін, що спостерігалися в рівні життя населення і сприяли його покращенню. Насамперед відбулося підвищення оплати праці, яке, нарешті, не оминуло й колгоспників регіону: вводилося щомісячне грошове та натуральне авансування, стабілізувалася видача продукції на трудовні, зріс грошовий рівень оплати праці. Щоправда, остаточно на гарантовану грошову оплату праці колгоспи поліської зони перейшли лише наприкінці 1960-х років. Крім того, виплати пенсій від держави колгоспники дочекалися аж у середині 1960-х років, причому її рівень на порядок був нижчим від пенсій робітників і службовців.

Позитивний вплив, що відобразився на добробуті населення Західного Полісся мали проведені у зазначений хронологічний період неодноразові зниження податків, скасування обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів із господарств колгоспників, робітників і службовців, відміна низки інших "драконівських" постанов і указів соціально-економічного спрямування сталінської доби. Зокрема, про податок на фруктові дерева, обов'язкову здачу шкіри забитої свійської тварини, оплату навчання у школах та інше.

Певне зростання прибутків західнополіського селянства, введення й удосконалення матеріального стимулювання праці колгоспників у поєднанні з іншими заходами влади в соціально-економічній сфері зумовили розгортання в регіоні державного і більшою мірою індивідуального житлового будівництва, підвищення рівня культурно-побутового обслуговування сільського населення. Увага звертається на впорядкування міст, містечок (селищ) та сіл. Останні завдяки новобудовам – добротним будівлям із цегли, дерева, шлаку, криті шифером, із широкими вікнами – набували оновленого вигляду.

Окремі ж сільські населені пункти Західного Полісся завдяки високим темпам житлового будівництва і реалізації перспективних планів власного розвитку, схвалених тодішнім вищим партійно-державним керівництвом обласних та республіканського масштабів, перетворювалися у своєрідні агромістечка – центри соціалістичної культури і побуту. У Волинській області ними стали село Доросині – Рожищенського, Любитів – Ковельського, Велика Глуша – Любешівського, Тростянець – Ківерцівського районів, у Рівненській області – Великі Цепцевичі – Володимирецького, Балашівка – Березнівського, Селець – Дубровицького, Кузьмівка та Кричильськ – Сарненського районів і низка інших.

Широкомасштабне житлове будівництво у західнополіському регіоні продовжувалося і в 1970-х – першій половині 1980-х років. Серед нових міст, що тоді постали у республіці, в 1974 році з'явився і Кузнецовськ – місто атомобудівників-енергетиків. На 1979 рік у ньому вже проживало 5,5 тис. мешканців, з яких близько 700 були школярами. За короткий період воно збагатилося на адмінбудинки, культурно-освітні і побутові заклади, крамниці, спортивні зали [11, с. 22–23, 28]. Водночас тут почали спостерігатися явища, характерні для міст і селищ як краю, так і усієї республіки загалом. Нерідко надзвичайно низькою була якість будівельних робіт, що викликало необхідність ремонту квартир відразу ж після її одержання. Хронічною проблемою стала черга на житло, що мала тенденцію до зростання. Значного поліпшення вимагало функціонування комунального господарства, фінансованого за залишковим принципом.

У незрівнянно гіршому стані в цьому відношенні перебувало поліське село, у якому комунального господарства практично не існувало. Окрім того, сільські мешканці не забезпечувалися належним побутовим обслуговуванням, не одержували достатньої кількості відповідних будівельних матеріалів (їх часто доводилося "діставати" по знайомству), транспортних послуг, газопостачання та ін. Хоча мережа шляхів із твердим покриттям у регіоні у 1985 році порівняно з початком 1960-х років зросла у декілька разів, усе ж часто-густо вони були низької якості і вимагали щорічного ремонту.

До здобутків того періоду в сфері добробуту поліщуків необхідно віднести повне завершення у другій половині 1960-х років радіофікації регіону, а на початку 1970-х років – його електрифікації, неухильне збільшення кількості телеприймачів у місцевих мешканців давало змогу розширювати мережу телемовлення. Однак і тут мали місце недоліки, пов'язані з тривалими термінами виконання відповідних робіт, рівнем обслуговування тощо.

Серйозні проблеми накопичилися й у системі медичного обслуговування та оздоровлення населення, хоча офіційно влада говорила лише про успіхи і досягнення. Дійсно, у Західному Поліссі збільшилася кількість лікарів та середнього медичного персоналу, зростала – завдяки введенню в експлуатацію нових лікарень – кількість лікарняних ліжок. У ряді місцевостей краю – на озері Свитязь, інших водоймах Волинської області, у місцевих здравницях, зокрема пансіонати "Лісова пісня", будинку відпочинку та республіканському санаторії у Степані (Рівненщина), інших лікувально-оздоровчих закладах – могли відпочити й поправити своє здоров'я чимало жителів Західного Полісся. Разом із тим оснащеність медичних закладів була досить низькою. У районних центрах – Ківерцях, Турійську, Любомлі, Рокитно та інших забезпеченість поліклінік виробничими площами становила лише половину нормативної. Часто низькою залишалася якість медичного й оздоровчого обслуговування, що пояснювалося передусім залишковим принципом фінансування галузі – як і всієї соціальної сфери.

Спостерігалось сповільнення темпів зростання реальних прибутків населення через падіння купівельної спроможності карбованця внаслідок зростання цін на товари та різні послуги. Відставання виробництва товарів народного споживання, що нерідко були низької якості, від зростаючої грошової маси, стало причиною широкомасштабного дефіциту продовольчих і промислових товарів, що особливо гостро дало знати про себе наприкінці 1970-х – у першій половині 1980-х років. Дефіцит і спекулятивні ціни не торкалися верхівки партійного і державного апарату, яка за прикладом республіканської номенклатури користувалася закритою системою постачання.

Загалом можна констатувати, що впродовж кінця 1940-х – першої половини 1980-х років населення західнополіського краю досягло певного рівня добробуту, якому були притаманні як незаперечні здобутки, так і прикрі упущення. Однак найскладнішим і найсумнішим було те, що цей рівень базувався на спотворених комуністичним режимом процесах, посилював деградацію тодішнього господарського життя і готував падіння життєвого рівня населення в найближчому майбутньому.

Повоєнна політика партійно-державних структур у Західному Поліссі передбачала інтегрування регіону до загальносоюзної системи не тільки в соціально-економічному, а й у духовному напрямках. Основною перешкодою на цьому шляху було своєрідне духовне життя західнополіського населення: живучість народних традицій, ідеологічне багатоманіття, його висока релігійність, що спиралася на розвинуту мережу конфесій різних напрямів тощо. Таке становище аж ніяк не відповідало інтересам радянського тоталітарного режиму і, що головне – його внутрішнім засадам існування. Адже він не уявляв себе без функціонування панівної ідеології, якою для нього виступав марксизм-ленінізм у сталінській чи неосталінській інтерпретації. Тому командно-авторитарна система, органічно не сприймаючи своєрідного духовного життя західнополіського регіону, намагалася якнайшвидше підпорядкувати та перебудувати його відповідно до потреб.

Першочергові зусилля скеровувалися на ідеологічне виховання мешканців краю. Особливо багато зусиль вкладалося в боротьбу проти так званого "українського буржуазного націоналізму". "Обробка" населення краю в соціалістичному дусі здійснювалася різноманітними засобами й охоплювала все без винятку духовне життя. При цьому часто мали місце волюнтаризм, грубість, суб'єктивне ставлення до місцевих кадрів, насильство над ними, штучне відокремлення й протиставлення "східняків" і "західників" тощо.

Важливу роль у формуванні радянської особистості держава відводила навчальним закладам і насамперед загальноосвітній школі. Підпорядкувавши своєму безпосередньому контролю всі шкільні заклади, влада заходила розбудовувати шкільне життя у потрібному для себе напрямі. Її заходи у цій сфері викликали у сільських мешканців Західного Полісся неабияку реакцію, тому що стосувалися можливості доступу до здобуття освіти.

Значне розширення можливостей у цій сфері населення стало чи не найпопулярнішим заходом радянської влади. У цій справі переплелися між собою процеси, скеровані на українізацію освіти та вагоме зростання шкільної мережі. Українізація освітньої справи здійснювалася швидкими темпами упродовж декількох повоєнних років. Однак лінія на українізацію освіти як складова частина усеї культурної політики радянської влади у регіоні була нічим іншим, як намаганням пройти за декілька років шлях українізації і русифікації, який зайняв в інших областях республіки два десятиліття. Уже в 1946 році, порівнюючи з довоєнним часом, спостерігаються зміни щодо

мови викладання. З усіх шкіл, що функціонували тоді в поліській зоні Волині та Рівненщини, з українською мовою навчання було майже 100 % навчальних закладів.

Отже, відбулася дійсна українізація народної освіти. Враховуючи також значне зростання мережі шкіл, можна зробити висновок, що корінне населення регіону – українці – отримали можливість здобувати освіту, навчатися рідною мовою, збільшувати чисельність своєї інтелігенції. Для широких верств поліщуків, особливо вихідців із бідних родин, стала доступною перспектива здобути кар'єру, досягнути певного соціального становища.

Зрозуміло, що за абсолютної переваги українського населення, яке проживало на території регіону, така політика, абстрагуючись від певних втрат, завданих нею освіті та культурі українського й інших народів, знаходила позитивний відгук у його середовищі, насамперед серед селянства. Вона одночасно породжувала у багатьох його представників сумніви щодо доцільності опору владі, і навіть зумовлювала підтримку її курсу на радянізацію Західного Полісся.

Одночасно з українізацією школи, держава доклала зусиль для відновлення й розширення її мережі, що дуже постраждала під час війни. На Волині, зі зруйнованих фашистами 745 шкільних будинків, а також тих, що потребували капітального ремонту, майже половина припадала на поліську зону. Аналогічним цей показник був і для Рівненщини, де виявилися спаленими 212 шкільних будівель, а 600 – висаджено у повітря [10, с. 61].

Відновлення й розбудова мережі шкіл у містах, містечках і селах краю не була для радянської влади самоціллю. Вона переслідувала декілька завдань. По-перше, розширення мережі шкіл передбачало охоплення дітей навчанням за радянськими програмами і підручниками, що мали виразне прокомуністичне ідеологічне спрямування. По-друге, ця мережа вимагала підготовки та перепідготовки учителів із місцевих жителів і, таким чином, давала змогу отримати масовий загін пропагандистів радянського способу життя. По-третє, створивши розгалужену мережу шкіл для неписьменних, влада отримувала можливість охопити ідеологічним впливом доросле населення. Нарешті, українізація таких шкіл давала змогу у майбутньому закласти основи для широкого впровадження російської мови і посилити з часом русифікаційні впливи, що яскраво продемонстрували заходи влади в освітній сфері кінця 1950-х – 1970-х років.

Для реалізації названої мети здійснювались активні заходи щодо відновлення матеріальної бази шкільної освіти і насамперед сільської. На відновлення старих і будівництво нових шкіл влада виділяла певні кошти. Але їх було вкрай мало. Наприклад, у Волинській області за дев'ять місяців 1948 року з 2 млн 900 тис. карбованців (далі – крб.), передбачених бюджетом на ремонт сільських шкіл поліської зони, профінансовано всього 1 млн 300 тис. крб. або 46 % від загальної суми. Це досить негативно позначилося на їх своєчасній підготовці до навчального року і призвело до несвоєчасної оплати праці педагогів [3, арк. 24].

Вихід зі становища держава знаходила у різноманітному заохочуванні ініціатив та починів, скерованих на масове народне будівництво, ремонт та обладнання шкільних приміщень. Непідробний ентузіазм населення давав дійсно вражаючі результати. Завдяки численним "суботникам", "недільникам", "декадникам", "місячникам" і "трирічкам" відбудовувалися школи, насамперед у сільській місцевості. У Волинській області у червні 1946 року проводився "недільник" допомоги школам. У ньому взяло участь майже 55 тис. осіб. Було відремонтовано 791 школу, 353 пришкільні будівлі, 537 квартир учителів. Вартість виконаних робіт становила понад 2 млн крб. за цінами того часу [7, с. 47]. Під час проведення аналогічного "недільника" у червні 1946 року на Рівненщині вдалося відремонтувати й відбудувати 483 школи та закінчити спорудження низки шкільних приміщень, половина з яких знаходилася у поліській зоні [14]. Рух за допомогу школі, добровільна трудова активність, висока свідомість населення були визначальними і під час будівництва нових шкіл наприкінці 40–50-х рр. XX ст.

Відновлення й подальша розбудова мережі шкіл давали змогу охопити навчанням на теренах Західного Полісся більший відсоток дітей шкільного віку і таким чином здійснювати у перші повоєнні десятиліття загальний всеобуч.

Прихильно у повоєнний час жителі Західного Полісся сприйняли заходи влади щодо ліквідації неписьменності й малописьменності серед дорослого населення. Однак на тлі беззаперечних успіхів, мали місце й серйозні недоліки: формалізм в охопленні навчанням і проведенні занять, цифроманія, байдужість окремих керівників до проведення цієї кампанії тощо. Негативним її явищем було й те, що робота з навчання грамоти поєднувалася з нападками "на пережитки капіталізму", особливо боротьби з так званим "українським буржуазним націоналізмом" та релігійними віруваннями. Такий підхід викликав у поліщуків своєрідну реакцію, породжуючи насамперед внутрішній психологічний опір. Адже якщо рівень національної свідомості серед населення Західного Полісся був різним, то цього не можна сказати про його релігійність. Практично все воно було віруючим і тому нападки на релігію справляли на нього гнітюче враження.

Не досить приємну реакцію у мешканців регіону в сфері освіти викликала політика початкової недовіри радянської влади до місцевих учителів, не як творчих особистостей, а додатків тоталітарного режиму, обслуги різноманітних ідейно-політичних кампаній в умовах жорсткого контролю та одноманітності. Така лінія влади знайшла своє продовження у функціонуванні освітньої сфери краю упродовж 60 – першої половини 80-х рр. XX ст. Звичайно, не можна заперечити значних успіхів у її розвитку, що проявилися у введенні в експлуатацію нових шкільних приміщень, зміцненні навчально-матеріальної бази закладів освіти, поповненні педагогічних колективів майстрами педагогічної справи та творчою молоддю. Високий професіоналізм у той час демонстрували заступник директора Торчинської середньої школи, відмінник освіти УРСР Г. Кравчук, викладач Колківського СПТУ, заслужений працівник профтехосвіти УРСР Р. Рудь (Волинська область), педагог Висоцької середньої школи на Дубровиччині, заслужена вчителька УРСР М. Каменська (Рівненська область) та багато інших учителів. Усе ж у функціонуванні освітньої сфери у Західному Поліссі все виразніше відображалися усі негаразди суспільства, згубний курс тоталітарної системи, скерований на згорання демократизації, посилення централізму і денаціоналізації місцевих мешканців.

Помітне значення у сфері культурного життя регіону другої половини XX століття займали культурно-освітні установи – будинки культури, клуби, бібліотеки тощо. Так, завдяки відбудові старих закладів культури і будівництву нових у поліській зоні Рівненщини на початок 1970-х років функціонувало близько 70 будинків культури, майже 370 клубів, близько 400 бібліотек, майже 420 кінотеатрів та кіноустановок. Не менш кількісними були ці показники і на Волині. На своїх сценах мистецькі колективи приймали палаци культури у селах Бобли Турійського, Гуца Любомльського, Кортеліси і Жиричі Ратнівського, Сереховичі Старовижівського районів (Волинська область), у містечку Висоцьке і селі Селець Дубровицького, селі Великі Межиричі Корецького, селищі Клевань Рівненського та Степань Сарненського району (Рівненська область) і низці інших населених пунктів.

У регіоні, завдяки зусиллям державних органів і краєзнавців-аматорів – шанувальників історії і пам'яток рідної землі – з'явилася низка таких важливих культурно-освітніх установ, якими є музейні заклади. 1949 року в селі Колодяжне Ковельського району урочисто відкрито літературно-меморіальний музей-садиба Лесі Українки, що на початку 1980-х років переїхав у нове приміщення. Широко відомий не лише на Волині, а й за її межами Торчинський народний музей, біля витоків якого був учитель історії місцевої школи, краєзнавець-ентузіаст Г. Гуртовий. 1960 року почав працювати історико-краєзнавчий музей у Володимирці (Рівненщина); на початку 1970-х років завдяки зусиллям Д. Остап'юка, відкрився краєзнавчий музей у Любомлі.

Ці та інші заклади проводили результативну культурно-виховну, пошукову і популяризаторську роботу, що нерідко не відповідала канонам партійно-державної ідеологічної машини. Певними здобутками ознаменувалася й пам'яткоохоронна робота. Щоправда, визначальне місце тут відводилося спорудженню монументів на історико-революційну й військову тематику (меморіальний комплекс пам'яті жертв фашизму в селі Кортеліси Ратнівського району Волинської області, обеліски полеглим бійцям Червоної армії та ін), аніж увічненню історичних подій, що дійсно були й залишилися свідченнями справді національної історії українського народу.

У сфері мистецького життя найпомітнішими досягненнями мешканців Західного Полісся стали розвиток художньої самодіяльності (танцювальні колективи, самодіяльні народні хорові капели) і декоративно-прикладного мистецтва та промислів. Так, відомим осередком народних умільців на Рівненщині стало село Велике Вербче Сарненського району, в якому проживали талановиті вишивальниці.

До однієї з найважливіших складових духовної сфери мешканців Західного Полісся другої половини 1940-х – початку 1980-х років належало їх самобутнє релігійне та церковне життя. Намагаючись нівелювати цю сферу до загальнокомуністичних ідеологічних вимог, тоталітарний режим розпочав проводити політику, скеровану на обмеження та якнайшвидшу ліквідацію релігійно-церковного впливу. У поліській зоні Волині і Рівненщини насильно припинено діяльність осередків Української автокефальної православної церкви, частину служителів якої було репресовано, а інших повернуто у лоно Російської (Руської) православної церкви, що розпочала посідати тут провідні позиції, зазнаючи при цьому певних гонінь від влади. Такі ж brutальні методи розправи застосовувалися й до протестантських громад. Їх молитовні будівлі закривалися або відверто знищувалися. Це, приміром, сталося зі спорудою адвентистів сьомого дня у селі Пожарки Рожищенського району Волинської області: у ніч з 12 на 13 березня 1952 року вона згоріла внаслідок підпалу [4, арк. 32–36].

У боротьбі проти релігії та церкви в регіоні використовувалися колективізація і кампанія з ліквідації хутірських господарств. Під час її практичного втілення у життя місцева влада, звинувачуючи багатьох віруючих різних конфесій нібито в протидії її заходам, перекладала на них

вину за власні економічні прорахунки та безгосподарність в аграрному секторі. Ліквідація хуторів і переїзд їх мешканців у село слугували владі зручним засобом нищення культових будівель та розпорошення членів релігійних громад, що часто ставало підставою для їх розпуску.

Дуже часто антирелігійна політика тоталітарної системи другої половини 1940-х – початку 1950-х років супроводжувалася в Західному Поліссі свавіллям у відношенні до релігії та церкви навіть без висунення будь-яких причин. У той час масовими були факти образ почуттів віруючих із боку представників партійно-державних органів, зривів ними служби у церквах і молитовних будинках тощо. Так, голова виконкому сільської ради села Нова Руда Маневицького району на Волині П.Чайко під час богослужіння закрив у церкві близько 70 мешканців села і потім відкрив по будівлі стрілянину. У селі Стугно Мізоцького і селі Глинне Рокитнянського районів та самому селищі Рокитне на Рівненщині представники місцевої влади лайливими словами ображали священнослужителів тощо. Справа дійшла до того, що у Волинській області голова колгоспу села Гірники (Ратнівський район), "турбуючись" про виконання планів сільськогосподарських робіт, надіслав місцевому священикові "директиву" наступного змісту: "Товаришу піп, пропоную закрити службу. Не час займатися цією справою" [3, арк. 13]. Такі брутальні заходи зумовили певною мірою ослаблення позицій релігії та церкви серед населення Західного Полісся, але кардинально похитнути їх не змогли.

Набагато трагічнішою для нього, як для усього населення Західної України та республіки загалом, стала наступальна державна політика "войовничого атеїзму", що започаткувалася наприкінці 1950-х років і знайшла своє продовження у першій половині 1960-х. Зняття з обліку легальних релігійних об'єднань, масове насильницьке закриття діючих церков та молитовних будинків, пристосування їх під потреби установ культури, складські приміщення тощо, брутальне знущання над віруючими – ось лише поодинокі факти тієї широкомасштабної кампанії, що супроводжувалася насамперед культурними та моральними втратами для західнополіської спільноти й наклала важкий відбиток на відносини між нею та владою.

Особливого трагізму релігійному життю населення Західного Полісся завдали масові факти нищення тоді і в наступні десятиліття церковних споруд та церковного начиння, що були унікальним уособленням української сакральної спадщини. У поліській зоні Волинської області це, зокрема, стосується храмів у селі Боровне – Камінь-Каширського району, Берестяни – Ківерцівського, у селах Велика Яблунька і Кукли – Маневицького, в селі Кобче – Рожищенського району та інших [13, с. 38, 55, 67, 120, 131]. Така ж трагічна доля спіткала чимало релігійних споруд і на теренах поліської зони Рівненщини.

Загалом заходи держави другої половини ХХ століття щодо неухильного зменшення кількості діючих громад різних релігійних конфесій в Західному Поліссі можна кваліфікувати як конкретно скеровані акції щодо послаблення, а з часом і ліквідації позицій будь-якої релігії та церкви. Все це порушувало конституційні положення про свободу совісті, права людини. Політика держави не тільки істотно підірвала матеріальні і моральні засади західнополіського церковно-політичного життя. Вона зумовила одні з найнеприємніших психологічних переживань тих часів, знизила рівень моральності суспільства, згубно відобразилася на долі підростаючих поколінь.

Отже, упродовж другої половини 1940-х – першої половини 1980-х років у соціальному, культурному та духовному житті поліської частини Волинської і Рівненської областей відбулися неоднозначні, суперечливі, а нерідко й трагічні події. Вони зумовили входження і розвиток регіону в складі комуністичної тоталітарної системи з її сильними і ще більше слабкими сторонами. У 1970-х – першій половині 1980-х років вона опинилася у стані загальної, всеохоплюючої кризи, що безпосередньо і болісно відбивалася на населенні Західного Полісся. Приходячи поступово до усвідомлення необхідності докорінних суспільних перетворень, жителі регіону надії на позитивні зміни почали пов'язувати з початком перебудови, що припала на другу половину 1980-х років.

Список використаних джерел

1. Гулай В. Проблеми охорони здоров'я населення західних областей України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) / В. Гулай // Проблеми гуманітарних наук: наук. записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. – 2001. – Вип. 8. – С. 176–180.
2. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. Р-393. – Оп. 3. – Спр. 19. – 21 арк.
3. ДАВО. – Ф. Р-605. – Оп. 1. – Спр. 7. – 48 арк.
4. Там само. – Ф. Р-605. – Оп. 1. – Спр. 32. – 56 арк.
5. За щастя оновленої землі: Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939–1979 / [Авт.: М. К. Івасюта та ін.]; Відп. ред. М. К. Івасюта. – К.: Наук. думка, 1979. – 210 с.
6. Історія Волині: 3 найдавніших часів до наших днів. – Л.: Вища школа, 1988. – 237 с.
7. Історія міст і сіл Української РСР: [у 26 т.] – Волинська область. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – 746 с.
8. Історія міст і сіл Української РСР: [у 26 т.] – Рівненська область. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – 655 с.
9. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення в 40 – 80-ті роки / Л. В. Ковпак // Україна: друга половина ХХ століття: Нарис історії. – К.: Либідь, 1997. – С. 115–131.
10. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939–1958 рр.) / Іван Якович Кошарний. –

Л.: Вища школа, 1975.– 280 с. 11. РАЕС – 25 років. – Рівне: Азалія, 1998. – 96 с. 12. Сеньків М. В. Деякі аспекти повсякденного життя західноукраїнського селянства (1944–1952 рр.) / М. В. Сеньків // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – Вип. 4. – С. 99–104. 13. Храми Волині. Фотозбірник.– Луцьк: Вісник і К°, 2002.– 182 с. 14. Червоний прапор.– 30 червня 1946. 15. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30–50-ті роки XX століття (історико-політологічний аспект) / Богдан Олексійович Ярош. – Луцьк: Надтир'я, 2000.– 202 с.

Александр Гаврилюк

НАСЕЛЕНИЕ ЗАПАДНОГО ПОЛЕСЬЯ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1940-Х – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 1980-Х ГОДОВ: ЖИЗНЕННЫЙ УРОВЕНЬ, КУЛЬТУРА И ДУХОВНОСТЬ

Статья освещает изменения, произошедшие в социальной и культурно-духовной сферах населения Западного Полесья на протяжении четырех послевоенных десятилетий. Обращено внимание на противоречивый характер процессов, имевших здесь место. Сделан вывод о наличии определенных достижений и системных упущений в социальной жизни. Подчеркнуто, что для воспитания населения в коммунистическом духе власть широко использовала общеобразовательную школу, на деятельности которой отражались отрицательные черты тоталитарной системы. Показано пагубное влияние на психологию населения борьбы советского государства с религией и церковью.

Ключевые слова: Западное Полесье, жизненный уровень, культура, духовность, тоталитарная система.

Oleksandr Gavryliuk

THE POPULATION OF WESTERN POLISSYA AT THE SECOND PART OF 1940-S – THE FIRST PART OF 1980-S: STANDARD OF LIFE, CULTURE AND SPIRITUALITY.

The article views changes, occurred at social, cultural and mental domains of the population of Western Polissya during four postwar decades. Attention is paid to the contradictory way of processes, which took place in this field. The conclusion about certain achievement's presence and systematic dereliction was drawn. The article emphasizes that the authority was widely using elementary schools for the population's upbringing in a communist way, and their activity reflected the most negative features of totalitarian regime. It is shown the harmful effect of Soviet State's fight against religion and the church directed to the populations' psychology.

Key words: West Polesie, standard of living, culture, spirituality, totalitarian regime.

УДК 94 (477.83)

Ярослав Стоцький

БУЧАЦЬКИЙ ВАСИЛІАНСЬКИЙ МОНАСТІР І СТАНОВИЩЕ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА БУЧАЧЧИНІ У 1945–1989 РР.

У статті досліджено дії партійно-державної влади щодо бучацьких василіан і їхнього монастиря після Львівського собору 8–10 березня 1946 року, проаналізовано діяльність Чину св. Василя Великого і “білого” невоzz’єданого духовенства у “катакомбний” період греко-католицької церкви у Бучачі та Бучацькому районі як одному із найактивніших релігійних осередків церковного підпілля на Тернопільщині.

Ключові слова: Бучач, Бучацький василіанський монастир, греко-католицька церква, “катакомбний період”, радянська влада.

Актуальність теми зумовлена малодослідженістю проблеми діяльності підпілля греко-католицької церкви (ГКЦ) і в тому числі Чину св. Василя Великого (ЧСВВ) у вузькому регіональному контексті-зрізі. Одночасно, наукове дослідження ретроспективної історії отців-василіан зумовлює до певних рефлексійних запитань щодо тих розкольницьких процесів, що відбуваються у чині у наш час і які впливають на динаміку розвитку ЧСВВ, на його авторитет у структурі церкви.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором вперше глибинно і полівекторно проаналізовано підпільну діяльність ченців Бучацького василіанського монастиря, “білого” духовенства, жіночого чернецтва і мирян на Бучаччині та репресивні дії проти них державних